

RECEPCIJA NASTAVNIH SADRŽAJA S TEMATIKOM NOB-a U SREDNJOJ ŠKOLI

Vesna Stančić-Frangeš

Davno je izrečena misao: ono što pustimo u dramsku igru, uči se i u život.

Aplicirajući parafrazu te tvrdnje na našu problematiku, moguće je kazati: ono što odaberemo kao nastavni sadržaj iz književnosti o narodnooslobodilačkoj borbi; što »pustimo« da mladi čitatelj istražuje i saznanje o životu najpresudnijeg vremena naše prošlosti i njegove literarne mimeze, to će postati dio njegova života i djelovanja danas i ubuduće. Povijest NOB-a, vrijeme i prostori naših najmračnijih i najkrvavijih, ali i najsvjetlijih i najsvetijih dana, i umjetnički iskaz tih dana nerazdvojive su istosti.

Hrvatska i ostale jugoslavenske literature u tom vremenu, kao i likovna i glazbena ostvarenja o njemu, afirmirali su najistinitije krležijansku misao o čovjeku umjetniku; pravom stvaraocu, borcu koji o životu ne sanja, jer su njegov san i život isto. Većina djela: lirskih, epskih i dramskih, o ratnim zbivanjima, čuva u sebi homersko zajedništvo života i umjetnosti; »ono jedinstvo esencijalnog stava: teksta kao proizvoda stvarnog svijeta i autora kao tvorca njegova«.

Literarna riječ o NOB-u, bez obzira na žanr, bila je i jest afirmator novih moralnih vrijednosti, nove koncepcije života čovjeka. Lišena klasičnog načela svrhe umjetnosti »kao predmeta zabave i uživanja«, ona

je boljela i pekla kao rana, gorjela i crvenjela od krvi, tamnjela od suza i patnje, a iznad svega hrabrila, poticala, mobilizirala čovjeka.¹

Djela o narodnooslobodilačkoj borbi zastupljena u srednjoškolskim udžbenicima (autori: Rosandić—Šicel),² na satima interpretacije otvaraju se potresnim monolozima, solilokvijima, dijalozima; uspostavljaju našu čvrstu, duboku, neprekidnu vezu s prošlošću.

Nositelji takvih samogovora i razgovora nisu kao u klasičnom teatru jedno ili više lica na imaginarnoj literarnoj sceni. Glasi su to cijelog naroda potresne jugoslavenske pozornice, »pozorišta tužnog« (mažuranićevski rečeno), u vremenu 1941—1945. godine. Tim glasovima obogaćeni su i naši današnji glasi. Zato o mogućnostima uključivanja, o prožetosti, emocionalnoj zaokupljenosti učenika literaturom o ratu i smrti, o borbi i životu zemlje u prošlosti ovisi dubina spoznaje smisla življenja: svrhovitost, smisaonost našega danas i odgovornost za naše sutra.

Cilj ovog izlaganja jest:

I. da se iskaže mišljenje o kvalitativnoj zastupljenosti tekstova s tematikom NOB-a u srednjoškolskim udžbenicima (ne izdvajajući dramske tekstove).

II. da se obrazloži metodički pristup sadržajima utemeljen na stavovima suvremene teorije recepcije.

Napominjem da se nisam ograničila na dramske tekstove koji se odnose na NOB. I to iz dva razloga. Prvo, radi se o problemu približavanja cjelokupnog kompleksa književnog stvaranja koje se odnosi na revoluciju. Drugo, u svim tipovima izražavanja ratne revolucionarne zbilje (i u lirici, i u epici, a svakako i u dramatici), prevladava dramska tenzija: dramatičnost je zajedničko obilježje naše ratne književnosti. Osloncem na tu značajku mislim da se najbolje, najlakše, najcjelovitije može ostvariti kontakt mlade generacije s tim poglavljem naše književnosti.

U nastavnim programima iz hrvatskosrpskog jezika za srednje škole, od I. do IV. razreda osnovnog i usmjerenog obrazovanja tematika NOB-a prezentirana je u različitim literarnim strukturama: od *narodne pjesme* (»Na Kordunu grob do groba«, »Čekat ću te do slobode«); do *poeme* (Goranova »Jama«, Kaštelanovi »Tifusari«, Kulenovićevo »Stojanka majka Knežopoljka«); i konačno do *umjetničke lirske i epske pjesme* (Nazor: »Titov 'Naprijed'«, »Na Vučevu«; Župančić: »Zimzelen pod snegom«; Kajuh: »Materi padlega partizana«; Matej Bor: »Partizani«; V. Parun:

»Mati čovjekova«; B. Miljković: »Tito«; do *dnevnika* (Nazor: »S partizanima«); *eseja* (Krlježa: »Titov povratak 1937«); i *krupnih romaneskih i dramskih cjelina* kao što su Čopićevi »Doživljaji Nikolettine Burašća«, Kalebova »Divota prašine«, Davičova »Pesma«, Lalićeva »Lelejska gora«, Piočarov »Vir«, Čašuletov »Vrtlog«.

Izbor navedenih tekstova uvjetovan je najprije književno-umjetničkim, zatim pedagoškim i društvenim (nacionalnim) zahtjevima. On je antologijski i egzemplaran, a polazište mu je estetski element umjetničkog djela po kojem se jedino ono kao umjetnina riječi ostvaruje i potvrđuje. Sve druge funkcije: odgojne, etičke, obrazovne u najužoj su vezi, proizlaze iz nje, otvaraju se prirodom umjetnosti same.

Odabrani tekstovi (a to potvrđuje i nastavna praksa) ispunjavaju sve uvjete za recepciju kod učenika. Kroz umjetničko-estetičku normu sadržaji su pristupačni učenicima idejom, tematikom, fabulom kao i leksikosemantičkim i stilskoizričajnim strukturama.³

Većina odlomaka, naročito romaneskih djela, traže složeno, slojevito istraživanje, poniranje u najdublje slojeve čovjekove svijesti, opterećene teškoćama, kušnjama, izazovima rata. Pojam zemlje-domovine, nacionalno osjećanje čovjeka nisu suženi u tekstovima našeg programa: čitava, prostrana domovina gori kao baklja, i za nju se čovjek bori na svakoj stopi, shvaćajući da ga ta borba vodi »zakopanom blagu« budućnosti, učenikove sadašnjosti. Njega treba otkriti i u njemu, kako kaže pjesnik, »prepoznati budućnost«.

Tekstovi nisu odabrani po utilitarističkom principu iz razloga na koje je mislio pjesnik Miljković kad je rekao: »Utilitarna poezija danas nije društveno neophodna, štaviše, ona je štetna, jer nije kadra da bude revolucionarna u višem smislu reči. Ona može da koristi, ali ne i da preobražav svet i učini revoluciju permanentnom.«

Mladi čitatelji ne opraštaju patetiku ni glumu u tekstovima i u interpretaciji.⁴ Odbacuju predstave, hiperbole, mistifikacije, neuvjerljivosti. Upravo se toga u interpretaciji valja najviše bojati. Moramo znati da je učenik, premda mlada, ipak integralna ličnost koja dijalogizira s djelom. On tekst o prošlosti doživljava iz vlastite, današnje perspektive, pod kutom vlastitih egzistencijalnih viđenja. Taj kut valja širiti, dovesti ga na satima analize teksta sve bliže obuhvatnosti kruga u kojemu će se naći mjesta za osjećanja i refleksije, za vlastita pregnuća, sklonosti i nadahnuća potaknuta vremenom i zbivanjima našeg NOB-a. Tada možemo osjetiti kako se učenici duboko saživljavaju, kako bivaju uvučeni u

djelo, situaciju, prizor. Sve vidljivija postaje njihova identifikacija s likovima, njihova opredijeljenost za one etičke norme, toliko potrebne življenju naših dana.

Možemo reći da tekstova s tematikom NOB-a brojčano nema mnogo; naročito je to očito kod dramskih (svega jedno djelo). Međutim, ako navedenim djelima iz školskih udžbenika pridodamo i druga, uvažavajući današnji nezaobilazni princip osuvremenjivanja i korelacijskog istraživanja literarnog djela u ozračju likovnih, glazbenih i filmskih ostvarenja s istom tematikom, odgovor na zastupljenost tekstova s ratnom tematikom ipak je pozitivan.

Što se tiče aktualizacije literarnih predložaka, može se već u I. redu uz analizu Sofoklove »Antigone« kojom učenici upoznaju principe dramaturgije riječi, za lektiru ponuditi Ivaniševićeva drama inspirirana ratnom situacijom »Antiantigona ili Ljubav u koroti« (o kojoj će na ovome skupu biti još govora). Za recepciju, iako je praksa od godine dana minimalna za smionije tvrdnje, razdaljina od dvadeset i pet stoljeća učenicima nije zapreka razumijevanju, kompariranju sličnosti i različitosti situacija u kojima se nalaze protagonisti obiju drama. Tekstovi emocionalno angažiraju mlade čitatelje, navode ih na razmišljanje o »vječnim«, univerzalnim izazovima života, koji u toliko različitim i udaljenim vremenima teže svom prelijevanju i transformiranju u novi i viši izazov, izazov umjetničke dramske riječi.

Princip osuvremenjivanja nastavnih sadržaja naprosto sili da novi udžbenici ponude učenicima i drugi tekst istaknutog suvremenog dramatičara i romanopisca Mirka Božića. U »Kurlanima«, »Karnevalu« i »Procesiji« valja prisposodobiti i komparativno istraživati katarzu kurlanske trilogije sublimiranu u najnovijem romanu »Tijelo i duhovi«. Tu je potrebno ukazati na najzbiljskiji, najtragičniji, najdublji srh života kurlanskog u kojem je »priča« o krvi, borbi i revoluciji prorasla i nadrasla legendu. Jer čovjekova kob, kako kaže Božićev junak, »nije samo u rvanju duhova u njemu, nego i u stanju duhova oko njega«. Osjećaju učenici kako poslije tih rvanja Kurlani izlaže doduše ranjeni ali — pročišćeni. Oni su jači, ljudskiji, jer je njihove »mekoće« rat otvrdnuo, prekalio, a surovost i bol oplemenila ih.

Perkin jad, što ga učenici neobično intenzivno doživljavaju zahvaljujući silovitoj snazi slike i riječi, nije umanjen rastvorenim, novim, još užasnijim bolom Gare nakon krvavog pokolja u selu. »Uvijek je

slutila gore zlo, i uvijek se pripremala za dublji bol; ženina je bol nemjerljiva dubina i jedino uzdarje«⁵... »Sama, sama sa pobijenim rodом, mahnitim ocem i mrtvim djetetom.« Perkinо traženje spasa, sagibanje glave pred nadindividualnim, posrtanje krvavih koljena pred Gospinom slikom nadvišeni su Garinim kurlanskim dizanjem, pranjem od smrada zla; u novoj, samo čovjeku-ženi datoj želji za nastavljanjem rada i života. A to znači i dostignute nove istine o Dobru i Zlu, Dobru iskovanom u grču bola: »Mučnina joj opet ujeđa utrobu no goruća svijest iskri je temeljitom snagom: klica života ježi je i vabi. U njoj je krik, u njoj je strah. U njoj je klik, u njoj je nada. Ona je tajna Ona je krv, ona je rod...«⁶

Interpretirajući lirske i epske stihove strukture i poeme kao da upozoravamo učenike na Rilkeovu misao: »... stihovi nisu kao što ljudi misle samo osjećaji... stihovi su iskustva. Za jedan je stih potrebno vidjeti mnogo gradova, ljudi, stvari... Kraj umirućih valja biti, valja sjediti pored njih u sobi... Ne dostaje posjedovati uspomene. Jer uspomene još same nisu ništa. Tek kada postanu krv u nama, pogled, kretnja, kada postanu bezimni i kada ih je nemoguće razlikovati od nas samih, tada se može dogoditi da se iz sredine ovih uspomena uzdigne prva riječ stiha, pjesme, poeme.«

Zato za recepciju kod učenika nisu nebitni (faktografski) podaci o genezi, inspiracijskom vrelu djela. Zbiljska suočavanja autora, sjećanja na okrutnosti, krvoločnosti vremena ratnog izvila su stihove poema, — »Jame«, »Stojanke«, »Kolibe u inju«, »Govorenja Mikule Trudnega«, »Sutjeske«, »Kadinjače«, »Noći«, »Očiju« i dr. Mladi čitatelji uvijek, u susretu s ovim tekstovima, neobičnom emotivnom razbuzanošću ulaze u široki lirsko-epski svijet poema; prostor u kojem je sve posvećeno, potamnjeno bolnim vapajem, nesrećom i udesom čovjeka. Krikovi šire tragični prostor zbivanja odzvanjanjem i udaranjem u kozarske, biokovske, neretvansko-sutjeske klisure i litice, uzlijeću do nemjerljivih visina i zarivaju se u tamnu dubinu ranjene zemlje. Leleci nad grobovima, samrtni hroptaji nedoklanih ljudi, zvuk iznemoglih bjelosmrtnih stopa, sve su to evokacije zbilje koju je nemoguće izbrisati. Ti su stihovi impregnirani dominacijom zla čovjeka brata u nevremenu koje je s jedne strane »potiralo sve što je humano, ali je s druge pomagalo čovjeku-borcu da dohvati ljestve kojima se penjemo istinskom humanitetu: tim se istim ljestvama samoprijegara i duhovne čvrstine može današnji mladi čitatelj uspeti do cjelovitog, boljeg čovjeka. To kao da je naslutio

Goran svojim uznositim finalom: »Vaša mi pjesma vraća svjetlo oka, / kô narod silna, kô sunce visoka.«

Analiza lirskih i epskih pjesama i poema provodi se u tri razine: I. sadržajno-motivskoj; II. idejnoj; III. jezično-semantičkoj. Učenici na taj način mogu proniknuti u poetsku viziju pjesnika ostvarenu različitim poetikom: od kubističko-nadrealističke i naturalističke s dominantnim slikama groze (»Jama«, »Tifusari«) do narodne i romantičko-realističke (»Stojanka«), one crno-bijele scenografije naglašenih kontrastnih slika i osjećanja, prošlosti i sadašnjosti, radosti i nesreće, ponosa, prkosa, mržnje, osvete. Tako su npr. najbolji samostalni radovi učenika ove školske godine bili oni napisani poslije prorađivanja poema, na temu: »Neka se nikada više ne ponovi.«

Otkrivajući slikovne i zvukovno-ritmičke elemente poema promatramo umjetninu u sklopu mnogolikih stvaralačkih postupaka, u korelaciji sa sličnim pojavama u likovnoj, glazbenoj i filmskoj umjetnosti. Ne čini se to da bi se na silu istakla vrijednost tematskog predloška, jer je dobro poznato da ono što nije vrijedno estetski ničim ne može biti preobraženo u vrednotu. Kad bismo drugačije razmišljali, negirali bismo osnovno načelo samosvojnosti, samodostatnosti umjetničkog djela. Tekstove narodne pjesme »Na Kordunu grob do groba«, Nazorove »Majke pravoslavne« i »Titova 'Naprijed'«, Kaštelanovih »Tifusara«, Miljkovićeve poeme »Tito«, Franičevićeve pjesme »Zablista sloboda«, »Mati sinu« i dr. interpretiraju se uz »dopunu« glazbenih kompozicija i korelata, Bombardellija, Danona, Hercigonje, Devčića i uz likovne dokumente Jakca, Augustinčića (motivi o Titu), Detonija (»Tifusari«), Postružnika (»Pokolj«), Murtića (»Zbjeg s Kozare«), Murtić-Pricine ilustracije »Jame« te impresivne grafike Vanje Radauša (»Mi pamtiimo«). Glazba u mladom čovjeku izaziva slike posve osebuje plastičnosti, dok nijemi govor slika prepleće svoje kazivanje s porukama riječi, stvarajući tako totalitet doživljaja neobičan u drugim epohama: pruhajala zbivanja nameću se upečatljivom prisutnošću, vizija postaje opipljiva zbilja.

»Prepoznati sebe u mrtvome znači priznavati sebi nešto njegovo.« Kad je riječ o NOB-u, takvo je prepoznavanje, takva identifikacija jedna od temeljnih pretpostavki svake analize.

U romanesknim djelima tematika NOB-a vrlo je kompleksno donesena uz pomoć modernog izričaja odgovarajuće kompozicije. Svi ti romani otkrivaju težnju pisaca (Davičo, J. Franičević, Lalić, Marinković) da

revoluciju i čovjeka u njoj zahvate u totalitetu vremena i zbivanja. Izuzetna složenost, dramatičnost povijesnog trenutka potpuno ovladava ljudskom sudbinom, prisiljavajući čovjeka na herojski akt volje. Čovjek vrišti, kako kaže Franičević, jer osjeća da su u njemu a ne oko njega najdublji rovovi. Junak suvremenog romana o ratu lalićevska je »kapija sa sedam brava koje nije moguće jednim kalauzom otvoriti.« Njega muče slutnje koje nisu samo individualne, strahovi koji ne pripadaju samo pojedincu, samoće koje nisu samo psihološko stanje nego povijesna okolnost (Melkior, Tajović). U većini tih tekstova samoća i kao fizička i kao psihička patnja biva nadvladana dosljednošću progresivnog povijesnog opredjeljenja: »Meni je važno da živim i vjerujem u komunizam« (»Lelejska gora«). Upravo je na ovome mjestu vrijedno napomenuti koliko je učenička recepcija neposredna i djelotvorna. Mladi slušaoci bivaju poneseni ljudskom problematikom i društvenom idejnošću djela. Istražuju motive straha, samoće, kukavičluka i požrtvovanja; zla i nasilja, odgovornosti borca pred sobom, drugovima, partijom; raspravljaju o ljubavi, revoluciji, slobodi. Učenici postaju pravi sudionici višestrukih dilema modernih odiseja pred kojima se ispriječila kiklopska, polifemska prijetnja nasilja. Čovjekovo posrtanje, puzanje prema Zoopolisu, kamo ga tjera stravični Phobos, kao i spoznaja apsurdnosti jednog tipa življenja, trajanja u svijetu povampirenog, otjelotvorenog zla i prepotentne gluposti, različito se interpretiraju. Melkiorovo pripijanje blatu, nježno milovanje prijateljskih vlati trave, mogu biti iskaz vrhunskog straha, ali i navještaj novog heroizma koji počinje puzanjem po zemlji a završava pobjedom nad poviješću.

Davičov, Lalićev, Franičevićev roman o revoluciji zaokupljaju učenike razmišljanjima o egzistencijalnim problemima čovjekova udesa u ratu, o kušnji koja preobražava ljudsko biće razapeto nužnošću povijesnog trenutka i osobnih, intimnih stremljenja. Prihvataju stavove Miće, Marketa, Tajovića, — junaka koje zemlja i nebo, tijelo i duh muče, ali koji u svijesti svojoj ne uzmiču pred najuzvišenijim i najsloženijim zanosom — slobodom; svladavajući sumnje junaka, učenici se sve više bliže njihovim idealima. Iz silnih vihora, oluja snježnih i maglenih, izranjaju kao novi ljudi. »U ratu su, kako kaže Lalić, naučili od drveća da stoje pravo, od kamena da se drže čvrsto, a samo od sebe doći će ostalo.«

Drama »Vrtlog« Koleta Čašula jedini je dramski tekst o NOB-u uključen u program. Odlučivši se za to djelo suvremenoga makedonskog

pisca, autori srednjoškolskog udžbenika bili su motivirani ovim razlozima:

I. drama predstavlja zaokret ne samo u makedonskoj dramaturgiji, arhitektonikom i svježinom izričajno-scenskih prosedea;

II. u okviru jugoslavenske dramatike o ratu (uz Božića, Matkovića, Bora, Klopčiča i dr.) ona sažima specifične odrednice suvremenog dramskog izraza. Ona dodiruje istovremeno antičku tragediju (pouka Sofokla) i modernu tragičnu dramu (npr. Anouilh). Udaljava se od romantičko-realističkog, naturalističkog teatra težeći novom scenskom izrazu u projiciranju revolucionarne etičke svijesti.

Čašuletov tekst analiziramo u nekoliko razina: a) misaono-emosivnoj, tj. sadržajnoj i b) izričajno-scenskoj, tj. razini forme.

Problematika djela determinirana je povijesno-nacionalno. U drami je osvijetljen problem dosljednosti, odanosti zatvorenika ideji slobode. (Ne zaboravimo da je osnovni motiv drame policijska istraga nad zatvorenikom za vrijeme okupacije.) Djelo inicira dijalog s učenicima o problemu ljudskih ideala i samoprijegara: o istini i slobodi, o časti i heroizmu, o zbivanjima i osjećajima koji se mjere izuzetnošću situacija što ih rat nameće revolucionaru (zatvoreniku) koji je izvrgnut neobičnim psihičkim patnjama i dilemama.

U drami se pojavljuju dvije vrste likova:

I. glavni nosioci ideja (zatvorenik-istražitelj) kroz čije dijaloge raste dramska radnja i dramska tenzija;

II. dvojnici — psihološki privid; projekcija istražiteljevih želja da vidi makar sjenke svoje istine;

III. zatvorenici — prisutni po uzoru na Skup u antičkim tragedijama; komentatori, suci postupaka glavnog lika, a istovremeno autor s pomoću njih odslikava totalitet, simultanitet tragične ljudske egzistencije.⁷

Učenici prate kako zatvorenici reagiraju na obmane, kako se — iz scene u scenu — mijenja njihov odnos prema drugu, kako je unižen u njihovim očima do izdajnika:

— Što je to s nama, drugovi, znači li to da smo sami počeli sumnjati u njega?

— Da, najsravnija izdaja u našoj organizaciji mora biti dostojno kažnjena.

Dramski su likovi naglašeno suprotstavljeni. U obojici, Zatvoreniku i Istražitelju, zgušnjava se mržnja. U jednom ona utire put ciničnom,

monstruoznom saslušanju, okrutnom mučenju, s ciljem da se pokoleba, raskomada, ocrni vjera u revolucionarnu čvrstinu Zatvorenika. U drugome mržnja pojačava želju da ustraje i umre kao čovjek koga nije dodirнула sumnja u ideal zbog kojega stradava.

I Zatvorenik i Istražitelj uvjereni su u ispravnost svojih postupaka, ne uzmiču, sve do posljednje scene kad Istražitelj gubi Zatvorenika, mada postaje gospodar njegova tijela Zatvorenik je, međutim, beskrajno tragičan i beskrajno jak. Sličan antičkom Sifzu po očaju zbog bezizlaznosti situacije u kojoj se našao; svjestan zla svijeta, on nadvladava, nadrasta sudbinu spoznajom da će pobijediti istina za koju se bori. Zatvorenik je kroz čvrstoću, nedirnutu vjeru, sretan po mucu koja ga čeka, koja će ga uspravnog odvesti u smrt.

»Pucajući u mene, izvršavajući presudu, oni ne pucaju u mene, pucaju u izdaju«, — kaže Zatvorenik, osjećajući kako je sadašnji trenutak impregniran budućnošću čiji će sudionik biti, živ ili mrtav.

Rezultat su analiza i razgovora učenički odgovori i pismeni samostalni radovi, na temu:

a) Istražite kompoziciju drame.

Istražite scenski izraz u didaskalijama i dijalogu.

b) Okarakterizirajte elemente govora Istražitelja i Zatvorenika.

c) Kako su govorom određeni ostali likovi (leksiko-stilemi, sintakso-stilemi).

d) Koje etičko-filozofske probleme nameće tekst?

e) kako ste doživjeli Čašuletov tekst? Odgovori pokazuju zrelost zaključivanja i neobično dobru recepciju teksta. Đaci:

1. uočavaju da drama ima tri kompoziciona dijela koji po svojoj otvorenosti nemaju obilježja klasičnog čina, a ipak drama u cijelosti ima čvrstu dramsku strukturu;

2. dramska radnja ima jasan razvoj, likovi pokazuju kretanje prema vrhu na kojem gube individualnost i prerastaju u simbole ideja: slobode ili zla i nasilja;

3. tekst ima ambivalentno značenje kao i avangardna drama:

a) konkretno,

b) opće-simbolično.

4. dijalozi likova nisu uvijek ostvareni u temporalnoj, psihološkoj i prostornoj uzročnosti. Služe istraživanju svijesti likova;
5. kao u modernom romanu i u avangardnoj drami, i ovdje je vidljiv vremenski i prostorni simultanizam;
6. učenici uočavaju inovacije scenskog izraza u odnosu na realistički teatar upotrebom opširnih didaskalija; u njima je naglašena funkcija zvuka i svjetla u dočaravanju scenskog prostora; one imaju samostalnu literarnu vrijednost, a ujedno prate unutrašnja stanja likova, akcentuiraju njihovu psihološku napetost, emocionalne potrebe i sukobe; svaki je dijalog ozračjen u didaskaliji, svaka didaskalija je nagovještaj nove replike sukoba;³
7. značajna je simbolika svjetla u dočaravanju prostora (razbija se ograđenost, stiješnjenost); prostor se sužava ili proširuje u suprotnosti ili u suglasnosti s prostorom u čovjeku;
8. Čašuletove didaskalije (a to je istovremeno ono klasično i avangardno u tekstu), izražavaju osjećanja u čovjeku tako reći više od teksta samog; otkrivaju dominirajuće sile zla, mraka i nasilja protiv kojih se i čovjek današnjice bori. (»Sve je crno, neprozirno, tjeskobno.« »Okovane su mu ruke i noge.«)

Vidljivo je da Čašuletov tekst, kao i ranije navedena djela u NOB-u, motiviraju učenike: oni uspješno i lako komuniciraju s djelom. Potresnost sadržaja, njegova idejnost i humanizam postizavaju snažan moralni efekt.

Tako se čini da je baš u ovim napomenama osvijetljen još jedan, možda najvažniji moment: i nacionalni i univerzalno značenje proučavanja naše ratne, revolucionarne književnosti. Smisao mučnog čovjekova putovanja i probijanja kroz povijest, uzvišenost cilja i jasno prikazana teškoća njegova ostvarivanja, dobivaju pravu snagu u najboljim djelima književnosti NOB. Tekstovi te književnosti odabrani u srednjoškolskim udžbenicima bude u mladim čitateljima svijest o vlastitoj pripadnosti zavičaju, domovini, zemlji, svojim ljudima; ali istovremeno u sukobu s neljudskim snagama, o pripadnosti općoj zajednici čovječanstva, koja je prava domovina čovjeka. Današnji mladi čitatelj, onaj koji tu književnost proučava kao već povijesnu činjenicu, predstavlja cjelovitu ličnost: sa svojih 17—18 godina, on je svjestan drame modernog čovjeka. Ovakva ga suvremena literatura obilato upozorava na opasnosti kojima je sadašnje čovječanstvo u cjelini izvrgnuto. U opredjeljivanju mladog čov-

jeka za plemeniti aktivitet, krupnu pomoć može dati (i daje) naša ratna književnost: prikazom prošlog ali i još uvijek aktualnog sukoba dobra i zla, slikanjem cjelovitog angažmana u prilikama koje su dramski teške i nepovoljne, simbolikom koja nema vrijednost samo na našem semantičkom području. Taj neraskidiv spoj lokalnog i univerzalnog čini najveću dramatsku i uopće ljudsku vrijednost literature o ratu; a u pozivu kojim se bavimo i najveću odgojno-pedagošku, etičku vrednotu.

BILJEŠKE

¹ Usp.: Zlata Knezović, *Kulturno stvaralaštvo u revoluciji*, Zagreb 1981, str. 45 (Funkcije poezije).

² Rosandić-Šicel, *Čitanke* (I, II, III, IV), Školska knjiga, Zagreb 1980.

³ Usp.: Muris Idrizović, *Literatura s tematikom revolucije u čitankama za osnovnu školu*, XI Festival »Kurirčeka«, Maribor 1973.

⁴ Vidi: Ranko Simović, *Izbor tekstova o tradiciji i tekovinama NOB-e* (usp. bilj. 3).

⁵ Mirko Božić, *Tijela i duhovi* (II. dio: Strmenduša), Znanje, Zagreb 1981.

⁶ *Isto*, I. dio, Kamešnica, XIV. poglavlje: *Gara*; II. dio XI. poglavlje, *Gara*.

⁷ i ⁸ Usp.: Smilja Grimani i Vesna Stančić, *Izvedbeni program hrvatskog ili srpskog jezika*, Split 1979, str. 46 i 47 (Zavod za prosvjetno-pedagošku službu Zajednice općina — Split).